

Comentari:
En memòria dels darrers parlants d'una llengua

REBUT: 15.05.2014 // ACCEPTAT: 05.06.2014

Joan A. Argenter

Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)

Vaig trobar una vella que recordava la seva llengua materna. Vaig convèncer-la que compartís els seus coneixements amb mi. Fent molts esforços, va poder recordar només onze paraules. Vaig anotar-les, semblaven udegué. Cinquanta anys abans, quan en tenia vint, no sabia ni una sola paraula de xinès. Ara havia perdut completament tot el que era propi de la seva nació, fins i tot la llengua.

(Vladímir Arséniev 2007: 314)

És possible que el nom de Vladímir Arséniev no digui res al lector d'aquestes ratlles. És possible, tanmateix, que si el lector és un cinèfil empegueït o si per edat l'ha aconseguida, el nom de Dersú Uzalà –amb aquesta pronúncia o amb una altra– li evoqui el personatge d'una bella pel·lícula d'Akira Kurosawa, filmada en uns paratges de gran bellesa natural: la taigà de l'extrem oriental de la Sibèria.

Arséniev no era un lingüista. De fet, era un explorador i cartògraf militar a qui es va encomanar d'endinsar-se per l'extrem orient siberià i de traçar-ne el mapa geogràfic, la cartografia de la vegetació i l'etnografia, i de fer-hi prospeccions geològiques. Sembla que devia tenir un certa traça per tractar amb gent molt diferent, perquè en el seu trajecte se les va heure amb pobles diversos i en va cercar i obtenir l'ajut. Dersú Uzalà, un caçador solitari, nòmada i animista, d'ètnia nanai o gold, que coneixia i voltava la taigà, va esdevenir guia d'Arséniev i d'aquesta relació desigual va néixer una noble amistat entre ells: el guia va convertir-se en mestre del militar perdut a la taigà i Arséniev acollí Dersú a les seves darreries a la còmoda casa a la ciutat (Khabàrovsk). Enmig d'aquesta aparent comoditat urbana, Dersú s'hi migrava. I, malgrat haver perdut visió per a sobreviure al bosc, hi retornà, fins al final de l'existència. Aquesta relació fou objecte d'un dels múltiples llibres escrits per Arséniev i la base del film de Kurosawa.

Arséniev no era un lingüista i, tanmateix, l'observació de l'explorador amb què encapçalem aquest escrit dóna fe de la presa de consciència –ara centenària (entre 1902-1907 dugué a terme l'exploració del territori, reflectida en sengles llibres de 1921 i 1923)– d'un fenomen que en el món global és com més va més freqüent i de la gravetat del qual els lingüistes han advertit la comunitat internacional tot just fa vint anys: l'extinció d'una llengua, el seu procés

d'obsolescència en la ment de generacions de parlants fins arribar al seu oblit absolut –i la consegüent destrucció de la diversitat lingüística.¹ L'obsolescència és el resultat d'un procés decandiment de la llengua, que s'inicia amb la pèrdua de recursos expressius i continua amb la pèrdua de les regles de formació de mots –pèrdua que empobreix el lèxic i indueix la incorporació massiva i asimètrica de manlleus–, amb la pèrdua de regles que afecten l'estructura sonora i sintàctica de la llengua. Es produeixen molts canvis comprimits en poc temps, a diferència del que s'esdevé en l'evolució espontània d'una llengua entesa com una vigència històrica, i són canvis no compensats: la simplificació en un subsistema lingüístic no comporta que un altre subsistema guanyi en complexitat. No és solament la restricció funcional de la llengua, sinó la seva reducció formal, la desintegració de la seva gramàtica. Aquests dos processos es retroalimenten i menen al desenllaç final: l'extinció. Si bé és cert que existeix un *després* de l'extinció, unes *romanalles*, potser les onze paraules que recordava la velleta, potser alguna dita que sabrà reiterar sense entendre-la un seu successor, potser una pregària incompleta o un vers solt d'una cançó tradicional... O bé un grapat –enrunes– de mots i de característiques gramaticals de la llengua *recessiva* en la llengua *dominant* –*manlleus* lèxics i estructurals, topònims... O potser la llengua restarà silent o dorment, més que no pas apagada per sempre més, fins que algú en reprengui la veu (Hinton 2001).

L'udegué o udihé és una llengua manxú-tungús; una llengua de la gran família altaica. N'era la vella d'uns setanta anys que conegué Arséniev l'última parlant? El cert és que ella, que “cinquanta anys abans [...] no sabia una paraula de xinès”, potser era ja una mera “recordadora” –una de les categories inferiors amb què els lingüistes denominen els parlants segons estadis degeneratius de l'atròfia lingüística. Considerant els fets col·lectivament, no era una última parlant nadiua. L'any 2010 encara se'n comptava prop d'una vuitantena (sobre un grup ètnic de 1.660 persones): l'udegué és avui una llengua pràcticament extingida. Com tantes n'hi ha que segueixen el mateix fat sota la pressió de les grans llengües de difusió internacional o, en molts casos, d'altres llengües indígenes més potents i pròximes.

Retornem, però, al text d'Arséniev. Si el descomponem i en considerem detingudament cada oració, veurem fins a quin punt és pertinent per a la recerca de camp en aquest àmbit, per als fenòmens que s'hi produeixen i per a la significació de cadascun:

Vaig trobar una vella que recordava la seva llengua materna.

El primer pas en el treball de camp, deixant-ne de banda el disseny, és la trobada amb les persones de qui volem conèixer l'experiència vital i lingüística i de qui obtindrem dades perquè siguin documentades.

¹ Un tombant en la percepció i el clam dels lingüistes fou el Congrés Internacional de Lingüistes de 1992, tingut al Quebec i dedicat a “les llengües amenaçades”. D'allí sortí una declaració que fou traslladada a la UNESCO. Es publicaren reports sobre l'estat de les llengües del món, com el publicat pels llavors president i secretari general del Comitè Internacional Permanent de Lingüistes i en nom d'aquest (Robins i Uhlenbeck 1992). De llavors ençà, s'han endegat diversos projectes de documentació i de revitalització de llengües amenaçades, alguns d'alta volada i altres de més modestos. Ens hi referim més avall. La UNESCO encomanà l'elaboració d'un “mapa mundial de les llengües amenaçades” i reuní un grup de lingüistes amb l'objectiu d'establir una mesura de “vitalitat lingüística”. Més tard, els lingüistes Ken Hale i Leanne Hinton (2001) havien de contraposar-hi un “llibre verd de la revitalització lingüística” –una extensa i quasi exhaustiva relació de les iniciatives i programes elaborats i aplicats amb l'objectiu d'aturar aquesta deriva i, allí on és possible, de crear una nova generació de parlants. Quant a la noció d'obsolescència, vegeu els treballs aplegats per Nancy Dorian (1992).

La velleta recordava, ens diu, la seva llengua materna. No és el mateix recordar que conèixer i menys que emprar i practicar amb altres parlants. Veurem, tanmateix, que el seu no és un record complet, un coneixement passiu de la llengua, sinó un coneixement absolutament incomplet. (Tothom té un “coneixement incomplet” de la seva llengua –almenys entesa com un coneixement compartit i no solament com una estructura cognitiva de la ment humana– i en fa un ús limitat, però això no té a veure amb la circumstància de què ens ocupem).

Vaig convèncer-la que compartís els seus coneixements amb mi.

Persuadir l'informant –així anomenen els lingüistes la gent normal que els pot aportar informació sobre fets lingüístics per ella coneguts i habituals (inconeguts o “familiars”, en el millor dels casos, per a l'investigador)– és el segon pas: guanyar-se'n la confiança i, a través d'ell o d'ella, la d'altres parlants de la llengua, altres membres de la comunitat.² Convertir-los, en un mot, en font de coneixement, tant més valuós per tal com es tracta del coneixement d'un “recurs escàs” –i d'un coneixement que mereix un retorn: un retorn, per exemple, en termes derivats del coneixement expert de l'investigador (Hale 1991).

Fent molts esforços, va poder recordar només onze paraules.

La velleta que “recordava la seva llengua materna”, al capdavant no la recordava tant com semblava. Potser algú havia indicat a l'explorador que aquella vella sí que coneixia la seva llengua materna o una altra llengua forastera o, ras i curt, udegué –potser no, potser tot va ser més casual i directe. Recordar “només onze paraules” no és recordar la llengua, encara que aquestes onze solament siguin les que van sortir dels llavis de la velleta en aquell moment, perquè la memòria li va jugar una mala passada –o en veritat eren les úniques que sabia i recordava, i les recordava potser perquè se les repetia sovint, com una criatura l'encàrrec que li han manat de transmetre a un tercer. Era, doncs, una *recordadora*, de fet una persona que ja no es podia qualificar ni de *semiparlant*.³ Un *semiparlant* és aquell que ja no parla la llengua, però encara en té un coneixement passiu imperfecte, si bé en conserva un més gran coneixement pragmàtic i comunicatiu: sap interpretar *maneres de dir* i *gèneres verbals* de la seva comunitat de forma adequada (la significació cultural, el significat indirecte, etc.) –a diferència d'un universitari que

² És especialment útil en la recerca sociolingüística o en antropologia lingüística l'aproximació als membres d'una comunitat mitjançant el mètode de les xarxes socials (Milroy 1980) –alhora que a nivell conceptual, la noció ens permet aproximar-nos a la definició de conceptes intuïtivament transparents, però científicament complexos, com ho és el de “comunitat lingüística”.

³ El concepte de ‘semiparlant’, l'introdueix Dorian (1981) –recerca que enceta un corrent d'anàlisi lingüística i sociolingüística conegut en anglès com *language death* i que prefereixo traduir per “extinció d'una llengua”. No és l'estudi de processos històrics aconseguits de substitució lingüística, sinó l'estudi de “comunitats terminals” –que ja no es reproduïen lingüísticament– i de l'observable continuïtat de competència decreixent en la llengua patrimonial d'una generació a l'altra que s'hi dona. Altres observacions anteriors adoptaven un caràcter avaluador: Bloomfield (1927: 395), estudiant la llengua menomini de White Thunder, el descriu com una persona que parla un mal anglès i, molt defectuosament, la seva llengua patrimonial i afirma: “es podria dir que no parla cap llengua de manera tolerable”. Hansegård (1968), en tractar del bilingüisme suec-finès va emprar el terme ‘semilingüe’ (*halvspråkighet*), aplicat a una persona que no té un domini nadiu en cap de les dues llengües. Aquest terme havia estat emprat en escrits periodístics i en part difós entre públic no especialitzat amb un sentit pejoratiu. Referit a l'educació, el concepte ha estat molt criticat perquè s'ha assimilat a concepcions educatives que hi veuen un dèficit escolar, sense atendre als models de referència estàndard ni a les condicions socioeconòmiques d'origen dels afectats.

n'hagi adquirit, per aprenentatge formal, un més bon coneixement gramatical descontextualitzat, és a dir, que sàpiga parlar la llengua, però que no conegui els usos i valors de la comunicació espontània entre els nadius que encara l'usen de forma habitual.⁴

Vaig anotar-les, semblaven udegué.

Arséniev no era un lingüista, però l'etnografia no li era del tot estranya i, pel que sembla, tenia una certa noció del mapa de llengües que hom podia trobar pel voltant. La seva experiència prèvia li feia reconeixedora la llengua. Informació rellevant, ja que això ens indica que en altres contrades podria haver trobat parlants d'un udegué no tan deteriorat. I les va anotar, com a bon etnògraf –les va “documentar”. Avui existeix una *lingüística documental*, una subdisciplina complexa que combina la destresa en la recol·lecció de dades i la descripció lingüística amb les ciències de la computació: aquesta subdisciplina s'ocupa d'accedir al coneixement i a la documentació de llengües amenaçades o en perill d'extinció (Himmelman1998, Woodbury 2003). Existeixen projectes de gran abast, finançats generosament, perquè lingüistes joves duguin a terme un treball de camp amb criteris estandarditzats de notació, gravació i transcripció de les dades aplegades.⁵ Aquestes dades són remeses més tard a una institució científica de solvència contrastada on s'emmagatzemen i arxiven, i eventualment poden ser estudiades o fins i tot, diuen, aprofitades perquè descendents dels darrers parlants nadius de la llengua la puguin recuperar –revitalitzar. Evidentment, aquesta nova lingüística documental suscita qüestions ètiques importants relatives a la propietat de les dades, als drets d'autor, al respecte a la voluntat d'uns parlants que podrien no desitjar que un estrany se'ls “endugués” un coneixement ancestral, a la responsabilitat de parlants i d'investigadors i altres –i planteja qüestions tecnològiques de difícil previsió, com la capacitat de migració de les dades d'un sistema informàtic actual a un altre de futur, essent que els canvis tecnològics se succeeixen a gran velocitat.

Cinquanta anys abans, quan en tenia vint, no sabia ni una sola paraula de xinès.

Cinquanta anys abans aquesta persona coneixia i practicava –potser solament– la seva llengua patrimonial. Si fou així, la substitució es dugué a terme en una sola generació: un canvi sobtat.⁶ La intrusió d'una llengua desconeguda, parlada per un poble més poderós i expansiu, dins l'hàbitat dels udegué, l'havia obligada a aprendre la nova llengua a fi d'adaptar-se a les noves condicions ecològiques, a fi de sobreviure enmig de la submissió, de malalties i addiccions abans inconegudes –l'opi, la beguda–, i de la pobresa. La dona en qüestió va patir

⁴ Roman Jakobson, afeccionat als cops d'efecte –*enfant terrible* de la lingüística, el qualificà Gabriel Ferrater–, deia que un estranger és aquell qui és incapaç de riure davant d'un acudit i capaç de fer-ho quan el context ho fa del tot inapropiat –una bona competència gramatical apresada formalment pot anar acompanyada d'una feble competència comunicativa. Un semiparlant, per bé que hagi estat “desnonat” lingüísticament, no és considerat pas com una persona aliena a la comunitat per persones d'edat avançada que encara dominen la llengua ni per adults que en tenen un coneixement menys complet.

⁵ Entre els més significats, mencionem el Hans Rausing Endangered Languages Project (HRELP), que inclou l'Endangered Languages Project (ELDP), gestionats pel SOAS (Londres) i el projecte DoBeS, gestionat pel Max Planck Institut für Psycholinguistik (Nimega) i finançat per la VolkswagenStiftung.

⁶ No és el patró més comú, però ha estat observat, especialment entre immigrants i en casos de criollització abrupta. El cas habitual és un procés progressiu que abraça almenys tres generacions.

un procés d'atròfia de la seva llengua inicial a mesura que guanyava competència – probablement limitada– en la nova llengua, la varietat xinesa que fos del cas. Cada vegada necessitava més el xinès per dir més coses i cada vegada podia dir menys coses en udegué. Si aquest procés l'afectava aïlladament, podria ser un fet individual i no col·lectiu, però tot fa pensar que en alguna mesura evocava allò que s'esdevenia o s'esdevindria a un poble sencer: el progressiu esllanguiment de la llengua fins al seu oblit total i, doncs, l'extinció.

Ara havia perdut completament tot el que era propi de la seva nació, fins i tot la llengua.

La velleta havia perdut –és a dir, oblidat– el patrimoni comunitari del seu poble, un heretatge cultural transmès continuadament per múltiples generacions – alhora que aquestes, transformant-lo, l'afaiçonaven– i també un fragment irrecuperable del coneixement humà acumulat per generacions de generacions.

“Fins i tot la llengua”... Sembla que hom reconeix que la llengua és d'allò tan arrelat en l'ésser humà que és l'última cosa que es perd i la primera que ens identifica com a éssers culturals i no solament biològics, nats en un entorn social i natural determinat i en el si d'un grup humà únic. La llengua és el senyal d'identitat d'un poble i de cada un dels seus membres com la veu ho és d'una persona. Ara, per bé que amb el pas i el pes dels anys la veu decaigui en tot individu, perquè és “lleï de vida”, la llengua no decau mentre hi hagi generacions a qui s'ha transmès: es transforma, però no és substituïda ni es perd de forma espontània. De fet, cap llengua no en pot substituir pròpiament cap altra, ja que tota llengua és una categorització singular de la realitat, codificada formalment segons els seus patrons gramaticals i el seu lèxic, i tota llengua apleix les funcions expressives necessàries al poble que la parla. A més, vehicula també un coneixement de l'entorn, tant natural com cultural, un coneixement socialment compartit.

Vladímir Arséniev ens va deixar un viu testimoni d'un fenomen antic i local –el desplaçament d'una llengua per una altra per causa d'una determinada correlació de poder entre grups humans. La novetat d'avui és que el fenomen es dona a escala global i amb un ritme accelerat com mai no s'era vist. De vegades aquesta pèrdua s'ha comparat a la pèrdua de la biodiversitat i s'ha desenvolupat un discurs en termes paral·lels a processos desenvolupats per l'ecologia de les espècies. Per bé que valer-se del discurs “políticament correcte” o prou assumit socialment de l'ecologisme podia afavorir l'atracció i la implicació positiva envers el problema lingüístic a diverses instàncies, no puc compartir una concepció biològica que vagi gaire més enllà d'una metàfora pertinent i útil. Entre altres coses perquè tendeix a creure que totes les llengües pertanyen a la mateixa espècie i que el desplaçament d'una llengua per una altra és conseqüència d'una desigual relació de poder entre grups humans i no d'una evolució biològica natural –encara que també pugui ser induïda per grups humans.

Recordo una ocasió en què una noia coreana m'explicava com la seva gent és responsable de vetllar pels seus avantpassats d'almenys tres generacions enrere, tantes com hom n'hauria pogut arribar a conèixer, i a celebrar-los amb trobades familiars, àpats, dons i pregàries. És possible que això descrigui un culte estès més enllà de la gent i del país de la meua informant. I, posat que sigui així, caldria demanar-se: Com entendran les pregàries els avantpassats a qui s'adrecen si els qui pregunten ho fan en una llengua que ja no és la que ells van conèixer, plausiblement l'única que van conèixer?

Bibliografia

- ARSÉNIEV, V. (2007) *Dersú Uzalà. Pel país de l'Ussuri*, Barcelona: Símbol Editors.
- BLOOMFIELD, L. (1927) "Literate and illiterate speech". *American Speech* 2 (10): 432-441.
- DORIAN, N. C. (ed.) *Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HALE, K. et al. (1992) "Endangered languages: On endangered languages and the safeguarding of diversity". *Language* 68: 1-42
- HANSEGÅRD, N. E. (1968) *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?* Estocolm: Aldus/Bonnier.
- HIMMELMANN, N. P. (1998) "Documentary and descriptive linguistics". *Linguistics* 36: 161-195.
- HINTON, L. (2001) "Sleeping languages: Can they be awakened?". Dins Hinton i Hale, 413-417.
- HINTON, L. i Ken H. (ed.) (2001) *The Green Book of language revitalization in practice*. San Diego & New York: Academic Press.
- MILROY, L. (1980) *Language and social networks*. Oxford: Blackwell.
- ROBINS, Robert H. i Eugenius M. Uhlenbeck (ed.) (1991) *Endangered Languages*. Oxford: Berg.
- WOODBURY, T. (2003) "Defining documentary linguistics". Dins Peter Austin (ed.) *Language Documentation and Description* 1: 35-51.

© Copyright Joan A. Argenter, 2014

© Copyright *Quaderns-e de l'ICA*, 2014

Fitxa bibliogràfica:

ARGENTER, Joan A. (2014), "En memòria dels darrers parlants d'una llengua", *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 19 (1), Barcelona ICA, pp. 249-254. [ISSN 169-8298].

